

Bakens verzetten in het licht van de kwaliteit van het bestaan

Herman Noordegraaf

De richting die de commissie-Melkert uitwijst, is goed. Maar er is nog een sterkere ordening nodig in de verhouding tussen economische, sociale en ecologische doelen.

Het rapport *De bakens verzetten* eindigt met een hoofdstuk waarin het vizier op de lange termijn gericht wordt. Het rapport is dat ook aan zijn stand verplicht, omdat het terecht de crisissen waaraan de wereld onderhevig is, mede wijt aan het ontbreken van zo'n perspectief en aan het domineren van belangen op korte termijn.

Daarbij stelt het dat op het gebied van verheffing en emancipatie, kerndoelen van de sociaaldemocratie, veel is bereikt. Echter: 'Het lijkt of wij met ons huidig denken op een suboptimaal niveau blijven hangen. Hoe brengen we onze samenleving nu een wezenlijke stap verder en breken we los van ons huidige (economisch) denken en leven, van 'ik' in plaats van 'wij', van humanisering boven financialisering? Hoe kunnen wij de verheffing doorzette en samen verdere wederzijdse grote stappen maken?' (p. 91) Het slothoofdstuk eindigt met een verrassend slot, namelijk met een citaat uit de roman *East of Eden* van John Steinbeck, de Amerikaanse auteur en Nobelprijswinnaar, die de levens van armen en uitgesloten tot thema van zijn werk maakte. Kort samengevat zegt het citaat dat het antwoord op de vraag of een leven goed of slecht was niet de hoeveelheid goederen en macht is die een mens bezit, maar het antwoord op de vraag wat voor mens hij (en voeg ik toe: zij) voor andere mensen geweest is: was hij geliefd of gehaat?

Dit citaat riep bij mij twee andere citaten op die in dezelfde lijn liggen. Ten eerste van de Engelse christen-socialist en invloedrijk 'ideoloog' van Labour die in een beschouwing over 'Social democracy in England' uit 1949 stelde:

'Een redelijk niveau van materiële welvaart is natuurlijk belangrijk mits mensen het niet tot een duivel maken door het als een god te vereren. Maar het is belangrijk als een middel, niet als een doel. Beschaving is een zaak niet van kwantiteit maar van de kwaliteit van het leven. Zij moet beoordeeld worden niet op grond van de productie van goederen en diensten per hoofd van de bevolking, maar door de wijze waarop we deze gebruiken.'ⁱ

Het tweede is afkomstig van de socioloog J.A.A. van Doorn die, zelf bepaald geen socialist, trefzeker over de roeping van de sociaaldemocratie stelde:

Naast de vele activiteiten die aan de markt kunnen of zelfs moeten worden overgelaten, zijn er eveneens vele die niet zonder de protectie van de overheid in stand kunnen blijven. Niet alles wat waardevol is, is betaalbaar; niet alles wat te koop wordt aangeboden, is van waarde. De cynische wijsheid van Bertold Brechts koopman is van alle tijden: 'Ich weiss nicht was ein Mensch ist, ich kenne nur seinen Preis.' Daartegen te hebben geprotesteerd is de grote historische verdienste van de sociaal-democratie. Het blijft haar toekomstige roeping'.ⁱⁱ

Al deze citaten verwoorden het inzicht dat het in de sociaaldemocratie om meer te doen is dan het verwerven van materiële welvaart, maar dat het gaat om 'de kwaliteit van het bestaan': wat voor samenleving willen wij, wat maakt een samenleving waardevol en goed? Geen misverstand: uitbanning van armoede, vrees voor armoede en bestaansonzekerheid zijn daarvoor van wezenlijk belang. De notie 'kwaliteit van het bestaan' mag niet misbruikt worden om armoede en bestaansonzekerheid te relativiseren. De inzet van de sociaaldemocratie voor 'bestaanszekerheid bij een behoorlijk levenspeil' hoort bij het hart van wat de sociaaldemocratie voorstaat, nationaal en internationaal. Terecht kent het rapport een belangrijke plaats toe aan deze vragen die zich voor een deel in nieuwe gedaante voordoen zoals de vraag hoe flexibilisering van de arbeidsmarkt en de hoge werkloosheid zich hiertoe verhouden. Daarbij is het de vraag hoe we de markt dienstbaar kunnen maken aan de waarden, zoals die in het 'Van Waarde-project' centraal stonden: bestaanszekerheid, goed werk, verheffing en binding. Nadrukkelijker dan in het 'Van Waarde-project' komt in het rapport de duurzaamheidsproblematiek aan de orde. Oorspronkelijk was de sociaaldemocratie een beweging die een alternatief voor het kapitalisme voorstond, een socialistische samenleving te bereiken via socialisering van de productiemiddelen. Later is dat vervangen door het streven om markten zo te sturen en in te kaderen dat zij in hun functioneren ten dienste staan van doeleinden die de markt niet uit zichzelf kan realiseren. Markten horen een middel te zijn en een samenleving ontspoort als dat niet meer zo is en een samenleving een marktsamenleving wordt, die gestempeld wordt door dominantie van economie en geld. Deze fundamentele vraag uit de sociaaldemocratische traditie herneemt het rapport in de hedendaagse context. Als we de analyse in het rapport in enige steekwoorden samenvatten, vinden we dit punt terug: in de afgelopen decennia hebben we de ontketening van het kapitalisme gezien, die mogelijk werd door het neoliberale beleid, de globalisering, de technologische ontwikkelingen en de macht van het geld. Het financieel-economische complex domineert. Daardoor is er een onbalans ontstaan tussen het sociale, het ecologische en het economische. Het gaat erom een balans te krijgen: sociaal rechtvaardiger, ecologisch gezonder en economisch sterker. Ik geef enige citaten uit het rapport waaruit het streven naar het ondergeschikt maken van markten aan genoemde doelen verwoord wordt: 'Echte markten behoren in hun uitkomsten de samenleving te dienen.' (p. 14)

'De waarde van een munt is niet belangrijker dan de waarde van een mens.' (p. 18)

'Daarbij is het zaak niet in de val te lopen van eenzijdige 'economisering' van het onderwijssysteem: behalve kennis en technische vaardigheden behoeven ook ontwikkeling van persoonlijkheid, kritisch vermogen en maatschappelijke vorming aandacht in een goede voorbereiding van kinderen op hun rol in arbeidsmarkt en samenleving.'

Naar mijn mening moet de commissie krachtig gesteund worden in haar analyse en vraagstelling (hoe maken we markten zoveel mogelijk dienstbaar aan de door de sociaaldemocratie nagestreefde waarden?). Omdat het rapport bol staat van concrete voorstellen voor beleid, is het zaak om bij het bespreken daarvan, steeds de fundamentele analyse en de daaronder liggende vraagstelling voor ogen te houden. Zij vormen immers een toetsingskader voor die voorstellen dat in de oordeelsvorming moet worden betrokken naast de inhoudelijk technische kennis die nodig is om voorstellen te kunnen beoordelen. Het gaat erom zoveel mogelijk in de goede richting te komen.

Ter aanscherping van de door de commissie voorgestane oplossingsrichtingen stel ik de vraag wat de criteria zijn voor het bepalen van waar de balans ligt. Sterker dan de commissie

doet, is een ordening nodig in de verhouding tussen het economische, sociale en ecologische. Ook hier gaat het weer om een hoofdlijn van denken.

- (1) Omwille van levensmogelijkheden van toekomstige generaties is het noodzakelijk dat het beslag op het milieu door productie en consumptie plaats vindt binnen ecologische grenzen ('milieugebruiksruimte'). Een voorbeeld vormt het terugbrengen van de Co2 uitstoot tot een zodanig niveau dat de temperatuur maximaal twee graden stijgt (een door de commissie aangehangen doelstelling). Hoewel het rapport hoge doelen stelt wat betreft duurzaamheid, zou het nog een stap verder moeten zetten door ook op andere terreinen naar ecologische grenzen te vragen, mede gezien het volgende punt:
- (2) Bestrijding van armoede heeft voorrang boven het vergroten van inkomens- en vermogens van middenklassers en rijken. Voor bestrijding van armoede is economische groei nodig. Die legt beslag op de milieugebruiksruimte, ook al kan door technologische ontwikkeling veel 'milieuwinst' gehaald worden.

Meer dan de commissie nu doet, zou ik dat mondiale perspectief erbij willen betrekken vanuit de genoemde twee punten. Hoe komen de beschouwingen over economische groei van de commissie er dan uit te zien? Wat betekent de Nationale Transitie Strategie die de stappen uitwerkt naar de Nederlandse bijdrage aan mondiale duurzaamheid aan de horizon rond 2050? (pp. 36/37)? Bereiken we zo de door de commissie voorgestane circulaire en energie-neutrale economie? Terzijde merk ik op dat in de ondertitel ('De economie terug naar de mensen. Investeren in werk en innovatie') het woord duurzaamheid helaas niet voorkomt.

Terecht stelt de commissie dat daarbij ook onze consumptieve keuzes in het geding zijn:

'De oplossingen zijn (...) niet los te zien van onze eigen consumptie- en mobiliteitskeuzes. Politieke partijen hebben een zware verantwoordelijkheid om een breed draagvlak te creëren voor gedragsverandering. Wanneer we erin slagen ons economisch belang van nu en de ecologische baten voor onze kinderen met elkaar te verbinden, zijn we ook beter in staat de fixatie op ongekwalificeerde groeicijfers te verminderen. Daarvoor is essentieel te erkennen dat duurzaamheid zowel gaat over productie als over verdeling, ecologische grenzen en sociale condities waaronder een solidaire samenleving zich kan ontwikkelen.' (p. 34)

En:

'Dat we daarbij moeilijke keuzes moeten maken, mag niet als alibi fungeren.' (p. 35)

Ik proef een terughoudendheid bij de commissie om het punt leefstijlen aan de orde te stellen. Het wordt niet echt uitgewerkt. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat men dan treedt in de individuele autonomie en uit angst voor moralisme. Echter, hoe

men het wendt of keert, toch zal verduurzaming van de economie diepgaand ingrijpen in consumptiepatronen.

Bij het werven van draagvlak zal de sociaaldemocratie een wervend perspectief dienen te ontwikkelen voor de lange termijn op grond van wat zij ziet als 'kwaliteit van het bestaan'. Daarbij zal niet materiële welvaartsvergroting van niet-armen langer doel dienen te zijn, maar verbetering van de levenssituatie van armen en verbetering van de sociale condities (vermindering van sociale ongelijkheid, goed werk, goede publieke voorzieningen) en dat alles binnen ecologische grenzen. Het zou in lijn van het rapport liggen om de groei van het bruto nationaal product als dominant doel af te wijzen en met een veel breder scala van indicatoren, ook op sociaal en ecologisch vlak, te werken. Dat zou op zich al een impuls zijn om de zojuist genoemde fixatie op 'ongekwalificeerde groeicijfers' te verminderen en om het besef te doen groeien dat het in het leven om meer gaat dan materiële welvaartsontwikkeling. Dat is ook in het belang van de door de commissie voorgestane mentale verandering naast alle structurele veranderingen die nodig zijn:

'En er is een andere mentale instelling nodig om een beeldbepalende cultuur van speculatie en korte termijn gewin te vervangen door een herwaardering van gemeenschapszin en gemeenschapsbelang op de langere termijn.' (p. 14)

Het woord 'gemeenschap' kan misverstanden wekken, omdat het associaties oproept met mensen die we kennen en met wie we via directe contacten verbonden zijn. Het gaat echter ook en vooral om mensen die we niet kennen, dichtbij en ver weg in geografische zin en in de tijd (toekomstige generaties). Liever spreek ik over verantwoordelijkheid. Is de sociaaldemocratie niet één groot project om verantwoordelijkheid voor elkaar met daarbij bijzondere aandacht voor de minderbedeelden politiek en sociaal economisch vorm te geven in de context van vandaag? De sociaaldemocraat Richard Layard heeft er in zijn inmiddels befaamde studie over geluk op gewezen dat individuele autonomie en het streven naar zelfrealisatie verbonden moet worden met verantwoordelijkheden en met een gezamenlijke visie op de 'common good'. De groei van het individualisme heeft geleid tot een korte termijn contractueel denken waarbij een korte termijn 'voor wat hoort wat' opgeld doet.ⁱⁱⁱ Ook hier natuurlijk de nuance: individualisering heeft bijgedragen aan bevrijding van onderdrukkende structuren en culturen en is in die zin onlosmakelijk met emancipatie verbonden. De stap verder waar de commissie voor pleit, vereist naast 'bevrijding van' echter ook een visie op 'bevrijding tot'. Zonder iets van gezamenlijkheid ('draagvlak'), een gemeenschappelijk richtingsbesef kunnen we de kolossale vragen van armoede, sociale ongelijkheid en milieuvernietiging niet effectief aanpakken. We moeten om principiële redenen en vanwege praktische noodzaak inderdaad van 'ik' naar 'wij'. Ook hierin verdient de commissie steun en moeten we niet bang zijn voor verwijten van moralisme.

ⁱ R.H. Tawney, *The Radical Tradition*, Middlesex 1964, p. 174.

ⁱⁱ J.A.A. van Doorn, *Nederlandse democratie. Historische en sociologische waarnemingen*, Amsterdam 2009, p. 350 (uit een in 1992 gehouden lezing).

ⁱⁱⁱ Richard Layard, *Happiness. Lessons from a New Science*, London 2008, o0.a. pp. 90 e.v., 102.